

ДАВЛАТ ИШТИРОКИДАГИ КОРХОНАЛАРНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ АМАЛИЁТИ ВА ТАҲЛИЛИ

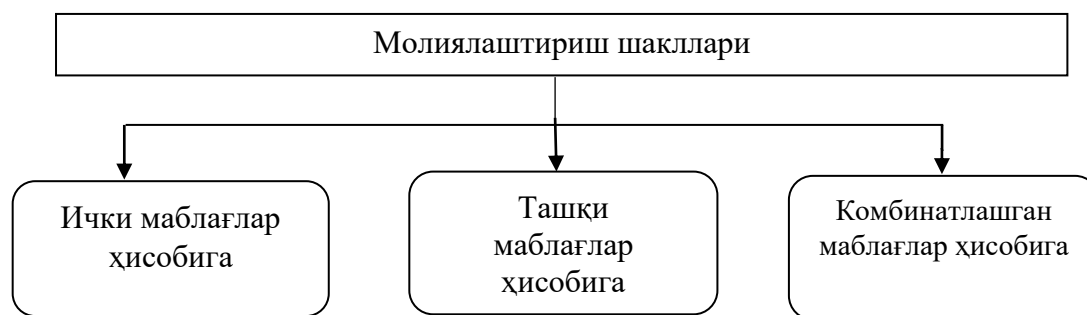
Охунжонов Фарид Сабиржонович

*Ўзбекистон республикаси вазирлар маҳкамаси ҳузуридаги бизнес ва
тадбиркорлик олий мактаби Тингловчиси*

Иқтисодий муносабатларда хусусий сектордаги хўжалик юритувчи субъектлар билан биргаликда давлат мулки шаклидаги корхоналар ҳам иштирок этади. Бу каби корхоналарнинг фаолиятини молиялаштириш эса ўзига хос хусусиятларга эга. Бозор муносабатлари шароитида ҳам давлат тадбиркор сифатида юзага чиқади. Бундан ташқари давлат жамият миқёсида табиий монополиялар тармоқлари ва иқтисодиётда йирик тармоқларга давлат активларини жойлаштиради, Ўзбекистонда “Табиий монополиялар тўғрисида”ги қонунга кўра табиий монополияларга нефть, нефть маҳсулотлари ва газни қувур орқали транспортировка қилиш; электр ва иссиқлик энергиясини ишлаб чиқариш ҳамда транспортировка қилиш; темир йўллар инфратузилмасидан фойдаланиш ҳисобга олинган ҳолда темир йўлларда ташиш; умумий эркин фойдаланиладиган почта алоқаси хизматлари; сув қувурлари ва канализация хизмати; аэронавигациялар, портлар ва аэропортлар хизматлари ва шу кабилар кириб, ушбу тармоқда давлат молиявий активлари асосий роль ўйнайди, демак, ушбу тармоқ ва уларнинг молиявий фаолияти давлатнинг молиявий бошқарув фаолияти орқали амалга тартибга солиб борилади, бу фаолият билан шуғулланувчи корхоналар эса табиийки давлат мулки шаклида бўлади, улар эса давлат корхоналари мақомига эга бўлади.

Давлат корхоналари бошқа хўжалик юритувчи субъектлар сингари, ўз ташкилий-ҳуқуқий шакли жиҳатдан умумий тартибга эга бўлсада, аммо, уларнинг фаолиятини молиялаштириш ўзига хос тартибга эга бўлади, унинг молиявий манбалари, молиявий ресурсларининг ҳаракатланиши, маҳсулотларни таннархини аниқлаш, фойда нормаларини белгилаш, давлатнинг молиявий активлари сифатидаги қуйилмалардан олинган даромадлар, дивидендларни тақсимлаш ҳамда тасарруф этиш жиҳатдан анча фарқ қилади.

Ҳақиқатдан ҳам, молиявий механизмнинг энг мураккаб ва асосий элементларини молиялаштириш шакллари ва усуллари ташкил қилади. Молиялаштириш шакллари ва усуллари ўз навбатида молиявий механизмнинг тўлиқ ифодасини акс эттиради. Чунки, молиявий механизмнинг бошқа элементлари асосан молиялаштириш жараёнига қаратилган бўлади ва шунга хизмат қилади. Молиялаштириш шакллари ва усуллари эса молиявий ресурсларнинг давлат пул фондлари, хўжалик юритувчи субъектлар ҳам уй хўжаликларида тақсимланиши ҳолатини кўрсатиб беради ва уларнинг турли даражадаги ҳаракатини ифодалайди.

1-расм. Молиялаштириш шакллари⁶⁴.

Молиялаштиришнинг ички маблағлари шакли одатда ўз-ўзини молиялаштириш ҳам деб аталади. Ички маблағлар ҳисобига молиялаштириш номидан кўринадики, молиялаштиришда зарур бўладиган молиявий маблағлар ички имкониятларга асосланади ва у давлат, хўжалик юритувчи субъектлар ҳамда уй хўжаликлари доирасида ҳам амал қилади. Ўз-ўзини молиялаштириш молиявий барқарорликни тавсифловчи кўрсаткич сифатида ҳам юзага чиқади, аммо, бундай молиялаштириш ҳамма вақт ҳам самарали бўлмаслиги мумкин. Агар, молиялаштириш субъектлари ўзларининг молиявий сиёсати(уставида, қонунларида ва ш.к.)да ушбу молиялаштириш шаклини қатъий белгилаб қўйса, у ҳолда молиявий танглик вақтларида ташқи маблағларни жалб қилишда муаммо келиб чиқади. Шу боисдан ҳам ушбу молиялаштириш шакли асосан молиявий барқарорликни таъминлайдиган барча омиллар ҳисобга олинган шароитларда самара бериши мумкин.

Ташқи маблағлар ҳисобига молиялаштириш шакли асосан бюджетдан маблағ олиш, бошқа марказлаштирилган пул фондларидан маблағ олиш, таъсисчилар(муассислар)нинг ажратмалари (бадаллари) ҳисобига молиялаштиришни тавсифлайди. Бу асосан давлат нотижорат ташкилотлари ва нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятини молиялаштиришда қўлланилади. Бозор муносабатлари шароитида молиялаштиришнинг энг самарали шаклларида бири сифатида аралаш(комбинатлашган) шаклда молиялаштириш катта аҳамиятга эга бўлади. Бунда молиялаштириш субъектлари ҳам ички имкониятларни ҳам ташқи имкониятлар ҳисобига фаолиятини молиялаштиришга имкони бўлади. Бу айниқса бюджетдан маблағ олувчиларнинг ҳам тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишига(қонун доирасида) имконият беради, тадбиркорлик субъектлари эса ўз акцияларини фонд бозорларида сотиши орқали кўшимча маблағларни жалб қилиши, зарур ҳолларда эса кредит маблағлари ҳисобига молиялаштириш имкониятига эга бўлади. Шу жиҳатдан олганда аралаш шаклда молиялаштириш бозор муносабатлари шароитида иқтисодиёт субъектлари фаолиятини молиялаштиришнинг самарали ва қулай шакли сифатида катта аҳамиятга эга бўлиб боради.

Молиялаштириш усуллари ўз навбатида нотижорат ташкилотлари ва хўжалик юритувчи субъектлар кесимида ўзаро фарқланади. Хўжалик юритувчи субъектларида молиялаштиришнинг усулларига ўз маблағлари ҳисобига молиялаштириш,

⁶⁴ Муаллиф томонидан тузилган.

кредитлаш асосида молиялаштириш, капитал бозори орқали маблағларни жалб қилиш орқали молиялаштириш ҳамда биргаликда молиялаштириш усуллари киради.

Давлат иштирокидаги корхоналарда молиялаштиришда устав фонди маблағларида такрор ишлаб чиқариш жараёнини ташкил қилиш орқали шакллантириладиган маблағлар муҳим роль ўйнайди, бунда эса корхоналарнинг товар (хизмат, иш)айланмаси ҳам алоҳида роль ўйнайди. Шу боисдан биз Ўзбекистонда давлат иштирокидаги корхоналарнинг айримлари мисолида товар айланмасини таҳлил қиламиз.

1-жадвал.

Давлат иштирокидаги корхоналарнинг 2017-2021 йилларда молиявий жараёнида товар айланмаси таҳлили⁶⁵ (млн сўм).

№	Корхона номи	Давлат иши (%)	Товар айланмаси				
			2017 й	2018 й	2019 й	2020 й	2021 й
1	“Чирчиқ гўшт-сут савдо” МЧЖ	25,1	26 495,5	12 064,1	3 558,09	2 859,5	3 221,9
2	“Учқўрғон ёғ-мой” АЖ	51,7	79 631,1	86 657,8	124976,0	188 038,3	153 271,2
3	“Қарши ёғ экстракция” АЖ	51	77 209,2	71 916,1	43 202,3	45 687,8	43 668,1
4	“Косон ёғ экстракция” АЖ	51	109048,0	124134,3	104059,4	85 942,2	43 152,7
5	“Самарқандмармар” АЖ	6,9	1 137,3	1 434,1	1 247,50	892,0	3 629,0
6	“Ипак йўли-Туризм инвест МЧЖ	39	28 747,9	58 186,9	76598,75	22 083,9	39 350,3
7	“Янгиободузум сервис” МЧЖ	93,5	429,0	186,0	-	2 608,8	0,1
8	“Иссиқликкуват Таъмир” МЧЖ	51,0	666,3	9 939,4	2408,18	681,1	5 892,1
9	“Наманган тола текстил” МЧЖ	51	44 762,7	50 525,4	85 520,9	136 126,5	78 513,9
10	“Кўкон суперфосфат заводи” АЖ	95,5	27 574,1	67 798,7	63023,26	3 965,1	117 550,3
11	“Фарғона гўшт-сут савдо” АЖ	25	29 359,1	13 664,8	397,11	300,6	586,2
12	“Шохруд” АЖ	51	18 630,4	72 664,4	46 068,5	99 187,9	140 870,9
13	“Иштихоншароб савдо” МЧЖ	100	16 902,3	69 656,9	92 077,2	43 664,7	11 921,1

Келтирилган жадвал маълумотидан кўринадики, турли хил хўжалик юритиш шаклидаги ва давлат улуши турлича бўлган давлат иштирокидаги корхоналарнинг

⁶⁵ Ўзбекистон Республикаси Давлат активларини бошқариш агентлиги, Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси расмий маълумотлари ва корхона(ташкilot)ларнинг молиявий ҳисоботлари асосида муаллиф ҳисоб-китоби

иктисодий фаолиятида товар айланмасида таҳлил қилинаётган корхоналар кесимида набарқарорлик мавжудлигини кўриш мумкин. Жумладан, “Чирчиқ гўшт-сут савдо” МЧЖ, “Иштихоншароб савдо” МЧЖ, “Фарғона гўшт-сут савдо” АЖ, “Иссиқликкуваттаъмир” МЧЖ, “Косон ёғ экстракция” АЖ, “Янгиободузумсервис” МЧЖ кабиларда товар айланмаси бир маромда амалга оширилмаганлигини, бу эса оқибатда бу каби корхоналарнинг молиявий натижалар ҳам набарқарор бўлишига олиб келган. Албатта бунга бир қатор сабаблар таъсир қилган, аввало бу бозор сегментациясининг етарлича ўрганилмаганлиги, товар истеъмолчиларининг молиявий ҳолати, қолаверса, охирги йилларда юз берган пандемия оқибатларида товарларнинг айланмасининг камайишига олиб келган.

2-жадвал.

Давлат иштирокидаги корхоналарнинг 2017-2021 йилларда соф фойдаси (зарари) таҳлили⁶⁶ (млн сўм).

№	Корхона номи	Давлат и (%)	соф фойда/ зарар				
			2017 й	2018 й	2019 й	2020 й	2021 й
1	“Чирчиқ гўшт-сут савдо”	25,1	321,3	-154,4	-421,5	-430,5	-558,7
2	“Учқўрғон ёғ-мой” АЖ	51,7	528,3	2 176,6	812,4	44,8	2 532,5
3	“Қарши ёғ экстракция”	51	2 796,3	2 074,0	-9 289,5	47,9	-3 561,0
4	“Косон ёғ экстракция” АЖ	51	148,1	9 542,6	-13 871,1	-2 315,6	-4 498,2
5	“Наманган тола текстил”	51	2 714,6	6 767,4	3 951,8	592,3	30,2
6	“Қўкон суперфосфат и” АЖ	95,58	5,3	506,2	-1 339,9	-24 941,0	6 325,8
7	“Шохруд” АЖ	51	1 709,5	2 235,6	104,9	918,7	2 572,4

1-жадвал маълумотлари таҳлили мазкур 2-жадвал маълумотларини тасдиқлайдики, давлат иштирокидаги корхоналарнинг товар айланмаси яъни, соф тушумининг даражаси бу каби корхоналарнинг соф фойдасининг миқдорига таъсир қилган. Товар айланмаси набарқарор бўлган “Чирчиқ гўшт-сут савдо” МЧЖ, “Косон ёғ экстракция” АЖ, “Қўкон суперфосфат заводи” АЖ, “Қарши ёғ экстракция” АЖнинг якуний молиявий натижаси ҳам 2017-2021 йилларнинг кўпчилик қисмида зарар билан яқунланган. Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, бугунги кунда республикада 2692 та давлат иштирокидаги тижорат ташкилотлари, шундан 1133 та давлат унитар корхонаси, 1124 та масъулияти чекланган жамияти ва 241 та акциядорлик жамияти иқтисодиётнинг турли соҳаларида фаолият кўрсатади. Республикадаги мавжуд 599 та акциядорлик жамиятларидан 42 фоизида давлат улуши бўлиб, жами акцияларнинг 84 фоизи давлатга тегишли, аҳолининг атиги 2 фоизидан

⁶⁶ Ўзбекистон Республикаси Давлат активларини бошқариш агентлиги, Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ кўмитаси расмий маълумотлари ва корхона(ташкilot)ларнинг молиявий ҳисоботлари асосида муаллиф ҳисоб-китоби

ортиғи акцияларга эгалик қилади. Соф фойданинг даражаси ёки фаолиятнинг зарар билан яқунланишига бир қатор омиллар сабаб бўлади. Албатта, бунда бошқа операцион даромадлар, молиявий фаолиятдан олган даромад, шунингдек, фавқулотда даромадлардан иборат бўлади, аммо, таъкидлаш лозимки, фойда олишга қаратилган ҳар қайси корхоналарнинг соф фойдасининг миқдорига уларнинг асосий фаолиятдан оладиган даромади катта улушни ташкил қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексининг 42 моддаси, Давлат корхоналари тўғрисида Низом.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” ги ПФ-60-сон Фармони 2-илоvasи билан тасдиқланган Давлат дастурининг 105-банди
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат активларини бошқариш, монополияга қарши курашишни тартибга солиш тизимини ва капитал бозорини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат иштирокидаги корхоналарни ислох қилишни жадаллаштириш ҳамда давлат активларини хусусийлаштиришга оид чора-тадбирлар тўғрисида” 2020 йил 27 октябрдаги ПФ-6096-сон Фармони 2-илоvasи
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат активларини бошқариш, монополияга қарши курашишни тартибга солиш тизимини ва капитал бозорини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги 2019 йил 14 январдаги ПФ-5630-сонли фармони.
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 29 мартдаги 2021 — 2025 йилларда давлат иштирокидаги корхоналарни бошқариш ва ислох қилиш стратегияси.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори, 23.08.2021 йилдаги 537-сон Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг айрим қарорларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида (Ўзбекистон Республикаси Президентининг “бозор тамойилларига асосланган ипотека кредитларини ажратиш орқали аҳолини уй-жой билан таъминлашга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2021 йил 11 мартдаги ПФ-6186-сон фармони)
7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 29 мартдаги “2021 — 2025 йилларда давлат иштирокидаги корхоналарни бошқариш ва ислох қилиш стратегияси”.
8. “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 16 октябрдаги “Устав фондида давлат улуши бўлган корхоналарнинг самарали бошқарилишини ва давлат мулкисининг зарур даражада ҳисобга олинишини таъминлаш

чора-тадбирлари тўғрисида”ги 215-сон қарори билан тасдиқланган Давлат
корхоналари тўғрисида Низом”